

Nederlandse medische hulp aan Servië: 1919–1921 de verslagen van dr. Van Hamel en dr. J.E. Lieneman

Dutch Medical Aid to Serbia: 1919–1920 the Reports of Dr. Van Hamel and Dr. J.E. Lieneman

Jelica Novaković-Lopušina

Abstract

The end of World War I did not mean the end of Dutch humanitarian and medical aid to Serbia. Following the invitation of the Serbian government, a civic medical mission of volunteers arrived in the early summer of 1919 to the south of Serbia and the newly acquired provinces of Sandjak and Macedonia. Their task was to help establish civic medical care and relieve the many consequences of poverty, war and occupation.

Thanks to the letters of Dr. Van Hamel and those that Dr. J.E. Lieneman wrote for the Dutch newspaper *Algemeen Handelsblad* and were published weekly from December 1919 till December 1920 we can get insight into the situation in a country devastated by many years of warfare. Lieneman's human interest, his professionalism and his almost literary style make his reports more than worthwhile reading. Not only do we get general impressions about Serbia and the newly established Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes but we can also find plenty of information about the medical, political, cultural and ethnical situation. Of special significance is his evaluation of foreign humanitarian aid. He shows us not only the positive effects but also the many absurdities of the business of helping. As a true humanitarian Lieneman believed that long term emancipation was of greater help for the inhabitants than short term provision of goods.

Keywords

First World War; Dutch medical aid; humanitarian missions; egodocuments; Serbia

Inleiding

Nederlandse humanitaire hulp aan Servië en Serviërs gedurende de Eerste Wereldoorlog is relatief goed onderzocht, waarvan een reeks publicaties getuigt die in de afgelopen jaren zijn verschenen. In de bijdragen van Jelica Novaković-Lopušina (1998; 2017; 2018) en Milan Radovanović (2017; 2018) kunnen we lezen dat deze hulp hoofdzakelijk voortkwam uit particuliere initiatieven aangezien Nederland zich als neutraal land tijdens dit wereldconflict heeft onthouden van officieel engagement en stellingname. Als volk zijn de Serviërs dus in de eerste plaats dank verschuldigd aan Nederlandse humanitaire verenigingen en privépersonen, met name medici zoals dr. Arius van Tienhoven (1886–1965) en dr. Herman Koppeschaar (1866–1932). Deze twee artsen gaven al sinds de Balkanoorlogen gehoor aan Servische hulpoproepen door uitstekende medische teams bijeen te roepen en zich naar de meest behoeftige plaatsen te begeven. Van Servische dankbaarheid getuigt onder andere het feit dat tijdens de eeuwherdenkingen van de Eerste Wereldoorlog een straat in Valjevo de naam heeft gekregen van dr. Van Tienhoven,¹ de man die honderd jaar geleden tot ereburger van die stad werd benoemd.

Aan Servische slachtoffers werd ook in Nederland zelf hulp verleend. Over de opvang van Servische krijgsgevangenen die tegen het einde van de oorlog in Nederland waren terechtgekomen getuigt de vertaling van Henri Haberts publicatie (2018) evenals de publicatie van het auteurscollectief Vendrich & Stienen (2018).

Medische missies na afloop van de Eerste Wereldoorlog

De behoefte aan hulp eindigde niet met de beëindiging van de vijandelijkheden. Na afloop van de oorlog begon een anderssoortige maar haast even zware strijd om het sarnen van de gevolgen van verwoestingen en epidemieën. In Oud-Servië en Macedonië, de nieuwverworven gebieden die in de Balkanoorlogen door het Servische leger bevrijd waren van eeuwenlange Ottomaanse heerschappij en nu tot het pas gestichte Koninkrijk der Serven, Kroaten en Slovenen behoorde, moest de gezondheidszorg überhaupt eerst opgericht worden. Op verzoek van de Servische regering deed het Nederlandsch Comité tot Steun van het Servische Volk een oproep tot het vormen van een nieuwe medische missie.

Landgenoten!

Servië, dat bij den aanvang van den wereldoorlog reeds twee oorlogen achter den rug had, treedt thans zijn zevende oorlogsjaar in. Geen der strijdende natiën heeft zoo geleden als dit land, hetwelk, op een bevolkingscijfer van 4½ miljoen, thans meer dan een miljoen doden te betreuren heeft.

Het leger verloor vóór en tijdens den terugtocht door Albanië 300.00 man aan krijgsgevan-

1 Dr. Van Tienhoven werd uit de vergetelheid gehaald dankzij mijn vertaling van zijn dagboek: Тинховен, Аријус ван (2005): Страхоте рата у Србији. Дневник ратног хирурга. Београд: Утопија. Toen heb ik het initiatief gestart om hem een straatnaam te laten geven in de stad waarvan hij ereburger was.

genen. Volgens de officieele mededeelingen van het Servische Roode Kruis zijn hiervan nog slechts 90.000 in leven; de overigen kwamen om ten gevolge van gebrek aan voedsel en verpleging. In het bezette land spotten kommer en gebrek met elke beschrijving. Voedsel- en kledingnood werden een calamiteit voor de Servische kinderen en de tuberculose voltooide het werk van hongers en uitputting. Alleen in Belgrado liggen thans meer dan 8000 van die kleine lijdens geduldig het einde af te wachten van hun ellendig bestaan.

Mannen en Vrouwen van Nederland! Ook gij hebt in uwe historie de bange tijden gekend, toen ge lange jaren hebt gestreden voor vrijheid en volksbestaan. Ook gij voelt thans aan den lijve den druk en den nood der tijden, doch ook gij waart steeds op de bres, waar het gold de nooden te lenigen van alle volkeren, die door de huidige wereldramp getroffen werden. Het gaat hier om het leven van dat dappere kleine volk, dat zonder hulp van buiten sterven gaat van hongers en gebrek. Steunt door uwe gaven, welke in dank zullen ontvangen worden door den heer Gebel, penningmeester, Lange Voorhout 14, Den Haag, onze pogingen om de namelooze ellende te verzachten van het Servische volk, en de geheele beschaafde wereld zal er dankbaar voor zijn.²

Begin 1919 deed dr. Herman Koppeschaar, een van de oprichters van de militaire geneeskundige dienst in Montenegro (1912-1913), op dat moment adviseur van de Servische delegatie in Den Haag, een oproep via de pers aan artsen en medisch personeel om gehoor te geven aan het verzoek van de Servische regering en toe te treden tot de civiele gezondheidszorg.

Volgens berichtgeving in de Nederlandse pers hebben zich 70 artsen gemeld, zij het om nadere informatie te verschaffen, zij het om zich aan te melden. De eerste groep vertrok op 1 april 1919 naar Servië. Over de samenstelling kunnen we lezen in het *Algemeen Handelsblad* van 25 maart 1919:

Men meldt aan de N.R.C., dat Servië voor zijn civiel-medischen dienst in Zuid-Servië Nederlandsche doctoren, zusters en broeders heeft geëngageerd door tusschenkomst van dr. H. Koppeschaar te Wassenaar, Ned. adviseur aan de Servische legatie te 's-Gravenhage.

Binnenkort vertrekt per boot van Rotterdam via Duinkerken de eerste groep, waartoe behooren de artsen Van Hamel, Lieneman, Der Kinderen, Cohen, Van Mameren en den Hartogh. Verder vertrekken alle verpleegsters, die ook tijdens de oorlogsjaren daar gewerkt hebben, n.l. de dames Koning, Westerhof, Kat, Vermaas, Van der Zwan, Hoogeven, Doornbos en Dementin, alsmede twee broeders, de heeren Das en Van Galen.

Uit Parijs vertrekken met hetzelfde doel de artsen mevr. Kors en de heeren Sommer en Roth, benevens zuster Van der Kamp, allen van de Nederlandsche ambulance aldaar.³

2 De Telegraaf 11.10.1918: 5 <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:110550208:mpeg21:a0091> (20.4.2022). Deze oproep is die dag ook in de *Haagsche Courant* verschenen en een dag eerder in het *Algemeen Handelsblad*.

3 *Algemeen Handelsblad* 25.03.1919: 1 <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010656031:mpeg21:a0010> (20.04.2022)

Deze ploeg reisde via Rotterdam en Parijs naar Toulon en van daar per schip via Bizerte en Raguse⁴ (Dubrovnik) naar Thessaloniki. Hun overnachting in Parijs werd geregeld door tussenkomst van de Servische legatie in Frankrijk.

Ego-documenten

Naast journalistieke teksten en nieuwsberichten zijn het vooral brieven, dagboeken en verslagen van missieleden die een rijke bron vormen van allerlei soorten informatie, onder andere ook imagologische. In dit artikel zal de focus vooral gelegd worden op de medische toestand en de werkomstandigheden van hulpverleners. Een deel van die documenten is incidenteel in dagbladen verschenen, zoals een paar brieven van dr. Van Hamel, of als reeks, zoals de dagboeknotities van dr. Arius van Tienhoven tijdens de oorlog en de brieven van dr. Lieneman daarna. Ze zijn te raadplegen dankzij de onvolprezen online collectie op Delpher.

Het verslag van dr. Van Hamel

Het eerste verslag voor het brede publiek over de civiele medische missie in Servië verscheen in de herfst van 1919, geschreven door dr. A. W. S. van Hamel die, net als de meerderheid van zijn medereizigers, niet voor de eerste keer naar Servië trok. Meer over hem zijn we niet te weten gekomen behalve dat hij vóór zijn eerste reis naar Servië, omstreeks 1912 of 1913 dus, ‘assistent-geneesheer van het Haagsch Gemeente-ziekenhuis’⁵ is geweest. Tijdens de Tweede Balkanoorlog was dr. Van Hamel hoofd van het Nederlandse ziekenhuis in Vranje en had ook toen verpleegster Vermaas als een van zijn medewerksters.⁶ Voor zijn verdienste aldaar werd hem door koning Petar van Servië de Orde van Sint-Sava en de Rode-Kruis-medaille verleend.⁷

Dr. Van Hamel meldde zich 1919 dus opnieuw voor een medische missie in Servië.

Begin April vertrokken wij, zes medici, acht verpleegsters en twee verplegers, op een aanvraag van de Servische regering naar Belgrado. De reis was aangenaam, echter vrij lang, circa drie

4 *Algemeen Handelsblad* 03.05.1919: 5 <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:110550549:mpeg21:a0121> (20.04.2022)

5 *Het vaderland* 22.03.1913: 1 <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB23:001499055:mpeg21:a00005> (20.04.2022)

Een tijdje is dr. Van Hamel blijkbaar ook in Nederlands-Indië werkzaam geweest als geneesheer. Zie *De Preanger-bode* 22.07.1924: 1 <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB08:000139874:mpeg21:a0006> (20.04.2022)

Ook is bekend dat hij in 1933 benoemd werd tot geneeskundig adviseur bij de Raad van Arbeid te Tiel <https://www.ntvg.nl/system/files/publications/1933150290002a.pdf>. (20.4.2022)

6 Met zijn andere verpleegster, Van der Zwan, blijkt hij later te zijn getrouwd (zie *Algemeen Handelsblad* 30.07.1939: 6)

7 Novaković-Lopušina 2018: 20

weken. Bij aankomst te Belgrado vonden wij eigenlijk nog een soort chaos. Er was juist opgericht een speciaal 'Ministerie van Gezondheid', dat helaas duidelijk de bewijzen van zijn kort bestaan gaf. Men was zelf nog niet georiënteerd wat er eigenlijk te doen viel. Na menige conferentie was het resultaat, dat 2 onzer in Oud-Servië bleven, 4 anderen met bijna het geheele verplegend personeel naar de z.g. Sandsjak trokken, het Noordelijkst deel van Macedonië, in 1913 geannexeerd en het zuiver Turksche⁸ gedeelte van Servië, zooals ons later bleek. Als een van de voordeelen van onze regeling beschouwden wij het feit, dat wij in elkaars nabijheid bleven. In de praktijk echter bleek de kleine afstand op de kaart 2 dagreizen te zijn, zodat dit voordeel geheel illusoir is.

Zoo trokken we dan gezamenlijk via Serajewo naar onze bestemming.⁹

Dr. Van Hamel meldt verder dat dr. Lieneman en dr. Der Kinderen samen met de verpleegsters Doornbos en Hoogeveen en verpleger Das naar Prijepolje trokken, terwijl hij en dr. Van Mameren met de verpleegsters Vermaas, Van der Zwan en Kat naar Novi Pazar gingen. Van daar bericht dr. Van Hamel over deze stad en zijn inwoners.

Stad en bewoners zijn geheel Turksch, zij spreken Servisch, maar voelen zich weinig Servisch, ambtenaren enz. zijn echter Serviërs.

We vonden hier 2 gebouwen, ingericht als hospitaal, of liever gezegd bestemd voor hospitaal, want van inrichting kon moeilijk gesproken worden. De meeste patiënten lagen in lompen gekleed op den vloer. Als men daarbij bedenkt dat hier nog steeds vlektyphus heerschte, krijgt men eenigszins een idee van de toestanden.

Wij begonnen vol moed, denkend dat 2 Hollandsche medici en drie verpleegsters de zaak wel konden opknappen. We moesten echter spoedig inzien, dat het een onmogelijke taak was. Er was eenvoudig niets, geen lakens, geen dekens, geen kleeren, sommige patiënten bleven dagelang met hun bovenkleeren, waarmede ze binnenkwamen, te bed liggen. Hetzelfde wat aangaat verband, enz.

Zeker waren de bijzondere omstandigheden en de afgelegen ligging van Novi Pasar een excuus. Men kan echter niet ontkennen, dat de Serviër in vredetijd een zeer indolent wezen is. Trouwens dat is wel een van onze sterkste indrukken, het verschil tusschen oorlogs- en vredetijd. Toen alles vlot, nu alles zoo langzaam mogelijk. In vredetijd is hier een centralisatie, die zijns gelijke nergens vindt. De kleinste uitgaven voor het hospitaal bijv. moeten langs tientallen autoriteiten, tenslotte door het Ministerie te Belgrado goedgekeurd worden; onnodig te zeggen, dat dit in dezen tijd maanden kost.¹⁰

Door Van Hamels observaties krijgen we een indruk van de erbarmelijke toestand van het land maar ook van een stereotypering die zowel tot het heterobeeld als tot het

8 Onder deze term is niet de etnische afstamming bedoeld maar de gepraktiseerde godsdienst: de Mohammedaanse. Zie verder ook bij Lienemans.

9 Algemeen Handelsblad 07.11.1919: 5 <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010654353:mpeg21:a0123> (20.04.2022)

10 *ibid.*

zelfbeeld is gaan behoren: het paradoxale (zelf)beeld waarbij Serviërs in oorlogstijden tot de winnaars behoren maar in vreedstijd tot de verliezers.¹¹

De verslagen van dr. Lieneman

Over dr. Jan Ernst Lieneman bestaan er eveneens weinig beschikbare gegevens. Hij is 18 augustus 1884 in Amsterdam geboren en 4 oktober 1979 in Oosterbeek overleden.¹² Hij promoveerde op 2 maart 1914 aan de Medische faculteit van Amsterdam met een dissertatie over de perceptie van kleuren. Dat zijn de schaarse gegevens die over hem te vinden zijn. Voor de rest schijnt hij in vergetelheid te zijn geraakt.

Aan de hand van zijn verslagen die tussen 8 december 1919 en 7 december 1920 in 43 afleveringen in het *Algemeen Handelsblad* gepubliceerd werden, kunnen we vaststellen dat hij een goed opgeleide, intelligente en erudiete man was met een uitgesproken schrijverstalent en met veel gevoel voor humor. Dat maakt de ‘Brieven uit Servië van een Hollandsch geneesheer’ (zoals zijn berichten betiteld zijn) niet alleen tot een uiterst rijke en gevarieerde informatiebron maar ook tot een waar leesplezier.

Zijn eerste verslag is gepubliceerd op 8 december 1919 en begint als volgt:

Deel uitmakende van de medische zending naar Servië, ben ik als arts geroepen om in het pas veroverde gebied van den Sandjak, ten Zuiden van de oude grenzen van Servië, enige hygiëne te brengen. Hier tref ik toestanden aan, die een zoo levendige belangstelling wekken, dat ik het loonend acht, het Hollandsche publiek van mijn impressies en ondervindingen iets mede te deelen.¹³

Aangezien het om een omvangrijke en gevarieerde reeks van teksten gaat zal ik mij in dit artikel beperken tot Lienemans observaties m.b.t. zijn medisch werk in Prijepolje en zijn kijk op buitenlandse humanitaire hulp in het algemeen.

Dr. Lienemans werkzaamheden in Prijepolje en omgeving

In de tweede aflevering van zijn verslagen bericht dr. Lieneman over zijn verblijfplaats en de leef- en werkomstandigheden ter plekke. Hoewel het niet zijn eerste kennismaking met Servië is, blijkt hij enigszins beduusd door wat hij daar aantreft. Het stadje Prijepolje kenmerkt hij als smerig en armoedig.

11 De Servische schrijver Svetislav Basara noemt dit de ‘paradox van Ćosić’, naar de schrijver Dobrica Ćosić die in de tijd van Milošević volgens hem veel bijgedragen heeft tot de Servische mythologisering van de geschiedenis. Zie <https://www.danas.rs/kolumna/svetislav-basara/nsveto-svetosavlje-2/> (20.04.2022)

12 Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde 1997: 1885 <https://www.ntvg.nl/system/files/publication-s/1979118850002a.pdf> (20.04.2022)

13 *Algemeen Handelsblad* 08.12.1919: 6 <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010654406:mpeg21:a0196> (20.04.2022)

De eerste indruk, dien ik van mijn standplaats ontving, was zeker niet opwekkend. Naast een allerviesten Turkschen luizenboel; naast een dorpje van de allerongelukkigste houten krotjes waarin zigeuners leven, staan eenige tienderangs betere gebouwen [...]

In een gedeelte van onze smerige straat, is het volmaakt arm. Konstantinopel. Puur de Orient!¹⁴

Wat de bevolking betreft vereenzelvigd ook Lieneman Servische moslims met Turken, wat een identificatie is die door veel Nederlandse Balkangangers gebruikt werd. Daardoor wordt de indruk gewekt alsof de bevolking uit twee verschillende etnieën bestaat terwijl het verschil in de eerste plaats van godsdienstige aard is. Toch gebruikt hij ook de godsdienstige termen ter differentiatie: 'De bevolking van P. is voor drie kwart Mohamedaansch en voor 70% analphabeet. [...] Overigens is 't stadje Grieksch Katholiek'¹⁵

Een *totum pro parte* is aan de andere kant het vereenzelvigen van Konstantinopel met Prijepolje. Daarin is dan ook meteen het hele spectrum van het Westers oriëntalisme vervat. En dat houdt een hele reeks stereotiepe contrastparen in – smerig versus schoon, onbeschaafd versus beschaafd, dieftachtig versus fatsoenlijk – zoals we kunnen lezen in de beschrijving van Lienemans reisje naar Sarajevo voor boodschappen.

Men rijdt eerst zes uur te paard langs allerlei bergwegen om het eerste spoorwegstation te bereiken. Van daar brengt een treintje, in geen vijf à zes jaar schoongemaakt, zonder ruiten en voorzien van, met luizen gelardeerde resten van kussens, je in vijf uur te Serajewo. Er kan echter bij 't inkoopen geen sprake zijn van veel bagage, want alles wat niet tusschen je vingers zit, wordt gestolen.

[...]

We trachten ons zooveel mogelijk te handhaven als mensch uit een beschaafde maatschappij. Wat dit echter inhoudt, is moeilijk in een kort begrip saâm te vatten. Na dezen oorlog immers is Servië niet meer dan het skelet van een geciviliseerden staat!¹⁶

Lienemans medische taak is tweeledig: aan de ene kant is hij tot hoofd van de epidemiologische barak benoemd wat vooral de zorg voor typhuspatiënten inhoudt; aan de andere kant houdt hij medische toezicht in de hele kreits van Prijepolje. Dat betekent hoofdzakelijk tweeërlei: de obductie van lijken en het inenten van kinderen.

De gerechtelijke lijkschouwingen leveren een aantal zeer boeiende verhalen op waaruit de ellendige gevolgen van de oorlog nog duidelijker naar voren komen. Het inenten van (in totaal 1915) kinderen toont daarentegen de vrolijkere kant van het provinciaal leven.

14 Algemeen Handelsblad 12.12.1919: 1 <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010654413:mpeg21:a0063> (20.04.2022)

15 *ibid.* Ook dit is een vaak (en foutiefelijk) gebruikte term in Nederlandse reisverslagen voor Servisch-Orthodox. De Servisch-Orthodoxe kerk is namelijk autocefaal sinds 1219.

16 *ibid.*

Wanneer je als medicus in Twente hebt gezeten, waardeer je hier de heilzame afwisseling in namen. Het eeuwige: Johannes, Gerardus, Gerardus Johannes, Maria Geertruida, Geertruida Maria, wordt vervangen door namen met lange klinkers en veel z's en g's, die door de kleintjes zoo zoet worden uitgesproken. Jongensnamen als: Avdo, Jeevriem, Boedimir, Timótije, Vélimir; en meisjesnamen als: Fâtma, Radóika, Soeleima, Ciméta en Mimoscha.¹⁷

Ondanks de grote afstanden en de haast onbegaanbare wegen ontdekt Lieneman ook voordelen van de materiële en culturele achterstand.

Nu zijn er gelukkig eenige werkzaamheden, die *hier* vervallen. Het schrijven van de inentingsformulieren is geheel overbodig, omdat er hier *geen burgerlijke stand bestaat*.

[...]

Niemand weet, over 't algemeen, precies hoe oud hij is. Is iemand nog jong, dan zal hij een kleine fout maken, maar is hij de 25 gepasseerd, dan wordt er gewoonweg een slag naar geslagen. Een geboortejaar vraag je niet aan mensen die het huidige jaartal niet eens weten.¹⁸

Het bezoek aan afgelegen bergdorpen maakt Lieneman nog meer bewust van de verschillen tussen de twee bevolkingsgroepen. Hoewel hij bij het opsommen van kindernamen geen verschil maakt tussen mohammedaanse en christelijke namen, ziet hij de verschillen duidelijk in de kleding en de attitudes van de bewoners.

De oudste van het dorp komt me tegemoet, schudt me de hand of ik hem al jaren ken; en dadelijk voel ik een zekere, prettige intimiteit met dezen en alle andere boeren en boerinnen. – In al dit gedoe, hoog boven op den koelen bergtop is iets dat aan Holland doet denken. Het komt waarschijnlijk omdat het Oostersche element in 't geheel niet aanwezig is. Alles is ongesluierd, boers openhartig, en ze zijn zelfs een tikje zelfstandig hier op hun eigen terrein.

[...]

Van achter de kerkhofmuur verschijnen nu ook wat Turksche vrouwen, die zich haastig sluieren, als ik ze plotseling recht in haar gezicht kijk. Ze keeren om en blijven achter de helling, terwijl ze een jongen Turk, respectievelijk met twee of drie spruiten, naar me toe sturen. De kleine Mohammedaantjes in broek, buikgordel en fez, komen nu de bonte groep, die zich lamzamerhand om me vormt, completeren.¹⁹

Zoals vele Nederlanders voor en na hem is Lienemans gefascineerd door de Oriënt als de moeilijk kenbare Ander, maar op den duur versoepelt zijn houding ten opzichte van 'onbeschaafdheid' en herkent hij de causale verbanden die tot een verschil in cultuurpatronen leiden. Maar ook tot standsverschillen, zoals hij niet zonder zelfironie vaststelt:

17 Algemeen Handelsblad 05.01.1920: 9 <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010654037:mpeg21:a0156> (20.04.2022)

18 *ibid*

19 *ibid*.

Nu komt elke leider hier met een surplus. Hij bezit b.v. boorden en manchetten, hij scheert zich nog en heeft nachtgoed. Al deze bezittingen en eigenschappen verkeerden direct in nood. Zodra de bezitter een week hier is, beseft hij buitengewoon luxueus te zijn, in vergelijking met zijne omgeving.

Er komt zoiets als *wroeging* over hem, en binnen eenigen tijd kunt ge hem ontmoeten: zonder boord, ongeschoren, vleesch etend met de hand – maar overigens met dezelfde heldere ideeën over zijn taak als vroeger.

En steeds *meer* vraagt de wildernis. Waarom zou hij zijn tanden nog poetsen, en zijn nagels nog knippen! En waarom niet eten van het bord van een ander en niet slapen onder dezelfde lakens als een vorige reiziger! Tot plotseling een gebaar van een bekende, een reis naar de stad, of een brief uit zijn vroegere wereld, hem opschrikt. Dan grijpt hij om zich heen en verzamelt alles wat hem nog over is, en tracht te redden wat nog te redden valt.²⁰

Over buitenlandse hulpverlening

Lienemans observaties over de *humanitarian business*²¹ zijn uiterst trefzeker en geestig. En verbluffend actueel. Hij stelt vast dat Servië letterlijk overspoeld is met buitenlandse hulpverleners: ‘Ik wilde maar zeggen, dat Servië kort na den oorlog door een heirleger van weldadigheidsspecialisten is overvallen.’²² Het talrijkst maar ook het vermogendst zijn volgens hem Amerikaanse humanitaire missies. De Engelsen houden echter langer stand dan de Amerikanen ‘die vaak in woeste hurrie al hun goede gaven in eens over het volk uitstorten, vervolgens hun inkoop doen van Turksche antiquiteiten, en langs een anderen weg weer naar Amerika terugkeeren.’²³

Ik heb gesproken met leiders van al deze missies, en kreeg den indruk dat hun werk zeer zwaar is. Zij komen met het denkbeeld, een hoogst gretige en denkbare bevolking te vinden, en ontmoeten – vooral in de nieuwe bezette landstreken – een geheel passieve, vaak verdierlijkte populatie, die Oostersch bedelt, Oostersch steelt en Oostersch verkwanselt. Men ziet de goederen als in een zinkput verdwijnen.

In een groot ziekenhuis worden geregeld maandelijks ongeveer *honderd* dekens vermist. Daar aan doet niet één, maar bijna allen mee, zoodat het niets uithaalt om schuldigen te zoeken of te verwijderen.²⁴

De wantoestanden berusten volgens Lieneman aan de ene kant op cultuurverschillen die neer komen op klassieke stereotiepe oppositieparen uit het Oriëntalistisch discours.

20 Algemeen Handelsblad 12-12-1919: 2 (20.04.2022) <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010654413:mpeg21:p002>

21 Een recente publicatie met deze titel is die van Thomas G. Weiss (Polity Press, 2013)

22 Algemeen Handelsblad 27-11-1920: 5-6 <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010654999:mpeg21:p005> (20.04.2022)

23 *ibid.*

24 *ibid.*

Toch somt hij in zijn analyse ook andere factoren op. Het geestigst is zijn beschrijving van de types hulpverleners die deelnemen aan wat hij de ‘weldadigheidsrace’ noemt.

Er waren:

Snoezige meisjes, die overheerlijke thee konden zetten en dol waren op bioscopen en op... reizen;

Stoere Amerikanen, die geen haarbreed afweken van hun landsgewoonten en met al hun snelheid en doorzettingsvermogen bleven steken in de Macedonische modder;

Oude dames met een ‘facies humanica’, die de allerheerlijkste dankbaarheidsverhalen konden doen over hun pupillen;

Stevige moderne vrouwen, die met wolfshuiden om liepen en met baggerlaarzen aan en bergen werk konden verzetten;

Zacht-dweepende jonge mensen, die altijd maar weer wezen op den rozendageraad der volksverheffing en de Servische liederen in extase meeneurieden, zonder te merken, dat ze tot over hun enkels in de modder stonden;

Vereenigingen, die uit meer inspecteurs dan gewone werkende leden bestonden, omdat een inspecteur een avonturier in een auto en een werkend lid slechts een bewoner van een stopplaats was;

En ten slotte een massa mensen met wijde neusgaten gewend om den wierook der dankbaarheid op te snuiven, die wijdloopige rapporten schreven aan hun uitzenders om de zaak te continueren: Maar dit schreven ze niet, omdat ze zoo’n ‘succès fou’ hadden met hun maatschappelijke arbeid, nog omdat ze overtuigd meenden hun uitzenders hiermede een goed handelsadvies te geven, maar omdat ze, eenmaal terug, in hun vaderland, geen tiende deel der autoriteit zouden bezitten, die ze hier konden laten gelden.²⁵

Conclusie

In wezen kunnen we de kritische conclusies overnemen die Lienman zelf trekt²⁶ uit zijn ervaringen aangaande medische hulpverlening in het buitenland. Hij somt ze op in zes punten waarvan twee betrekking hebben op misvattingen over de toestand in Servië en vier op de wantoestanden binnen hulporganisaties.

- Er is een gebrek aan besef dat Servië ook vóór de oorlog geen westelijke staat was en dat in een land met miljoenen (zeker 60%) analfabeten van veel lager begonnen moet worden met *social work* dan in West-Europa.
- Er is een gebrek aan besef dat onkundige mensen gratis verkregen hulp waardeloos achten. Daardoor gaan ze die exploiteren zonder zich te verbeteren.

Hoewel Lieneman niet helemaal loskomt van gangbare stereotypering, beseft hij wel degelijk dat de toestand in Servië een gevolg was van langdurige politieke en economische machtsverhoudingen, culminerend in de desastreuze Eerste Wereldoorlog, waardoor een even langdurige emancipatie noodzakelijk lijkt.

25 *ibid.*

26 *ibid.* Er volgt geen letterlijk citaat maar wel een getrouwe weergave van zijn conclusies.

Zijn blik op de ‘weldadigheidsbusiness’ is even kritisch:

- Er is een gebrek aan samenwerking tussen de verschillende hulporganisaties.
- Mensen met meer reis- dan werklust worden niet geweerd. Ook worden inspecties en conferenties van onbevoegde globetrotters onkritisch toegestaan.
- Men hecht te veel geloof aan overdreven rapporten.
- Er ontstaat een conflict van belangen door het opdragen van handelsbelangen aan de leden van hulpcomités.

Het zijn conclusies die evengoed kunnen gelden voor de huidige *humanitarian business*. Een gebundelde heruitgave van Lienemans brieven zou dus best aanbevolen literatuur mogen worden voor hedendaagse hulpverleners.

Bibliografie

Primaire bronnen

- Hamel, A.W.S. van (07.11.1919): Hoe Nederland Servië steunt. In: Algemeen Handelsblad, nr. 29686, jrg. 92, Amsterdam, 5.
- Lieneman, Jan Ernst (08.12.1919): Brieven van een Hollandsch geneesheer. In: Algemeen Handelsblad, nr. 29717, jrg. 92, Amsterdam, 6–7.
- Lieneman, Jan Ernst (12.12.1919): Brieven van een Hollandsch geneesheer. In: Algemeen Handelsblad, nr. 29721, jrg. 92, Amsterdam, 1–2.
- Lieneman, Jan Ernst (27.12.1919): Brieven van een Hollandsch geneesheer. In: Algemeen Handelsblad, nr. 29735, jrg. 92, Amsterdam, 5.
- Lieneman, Jan Ernst (05.01.1920): Brieven van een Hollandsch geneesheer. In: Algemeen Handelsblad, nr. 29743, jrg. 93, Amsterdam, 9.
- Lieneman, Jan Ernst (08.02.1920): Brieven van een Hollandsch geneesheer. In: Algemeen Handelsblad, nr. 29777, jrg. 93, Amsterdam, 9.
- Lieneman, Jan Ernst (21.02.1920): Brieven van een Hollandsch geneesheer. In: Algemeen Handelsblad, nr. 29790, jrg. 93, Amsterdam, 5.
- Lieneman, Jan Ernst (17-09-1920): Brieven van een Hollandsch geneesheer. In: Algemeen Handelsblad, nr. 29997, jrg. 93, Amsterdam, 7.
- Lieneman, Jan Ernst (25.10.1920): Brieven van een Hollandsch geneesheer. In: Algemeen Handelsblad, nr. 30035, jrg. 93, Amsterdam, 7.
- Lieneman, Jan Ernst (27.11.1920): Brieven van een Hollandsch geneesheer. In: Algemeen Handelsblad, nr. 30068, jrg. 93, Amsterdam, 5–6.

Secundaire bronnen

- Anoniem (22.03.1913): Onze Ambulances. In: Het vaderland, nr. 70, jrg. 45, 's-Gravenhage, 1.
- Anoniem (11.10.1918): Nederlandsch Comité tot steun van het Servische volk. In: De Telegraaf, jrg. 299, Amsterdam, 5.

- Anoniem (25.03.1919): Nederlanders in Servië. In: Algemeen Handelsblad, nr. 296461, jrg. 92, Amsterdam, 1.
- Anoniem (22-07-1924): Niet aangenomen. In: De Preanger-bode, nr. 201, jrg. 29, Bandoeng, 1.
- Basara, Svetislav (04.04.2018): Nesveto svetoslavlje (2). In: Danas, jrg. 21, Beograd. <https://www.danas.rs/kolumna/svetislav-basara/nesveto-svetosavlje-2/> (20.04.2022)
- Habert, Henri (2018): Iza bodljikave žice. Po kazivanjima izbeglih Srba. Beograd: Arius & Ambasada Holandije.
- Кривошејев, Владимир (2019): Створене да сведоче. Фотографије Аријуса ван Тинховена са балканских ратишта 1912–1916. Ваљево: Народни музеј.
- Novaković-Lopušina, Jelica (1998): Srbi i jugoistočna Evropa u nizozemskim izvorima do 1918. Beograd: Revision.
- Новаковић-Лопушина, Јелица (2017): Холандска медицинска помоћ Србији 1912–1920. In: *800 година српске медицине. Четврти соколски зборник*. Београд: Српско лекарско друштво, 13–29.
- Новаковић-Лопушина, Јелица (2018): Аријус ван Тинховен и холандска медицинска мисија. Ваљево: Историјски архив.
- Radovanović, Milan (2017): Holandsko Milosrđe i Srbi u Velikom ratu. Beograd: Ambasada Holandije.
- Radovanović, Milan (2018) : Nederlandse steun in de periode 1916–1918 aan de krijgsgevangen en geïnterneerde Serviërs in Duitsland en Oostenrijk-Hongarije. In: Novaković-Lopušina, J. et al. (red.). *Tri decenije beogradske nederlandistike. Kulturne veze između prostora jugoistočne Evrope i Nizozemlja*. Beograd: Arius & Filološki fakultet, 158–179.
- Stienen, John M. (2018): Captivity and death among the Serbian prisoners of war who passed through the Netherlands during the Great War. In: Novaković-Lopušina, J. et al. (red.). *Tri decenije beogradske nederlandistike. Kulturne veze između prostora jugoistočne Evrope i Nizozemlja*. Beograd: Arius & Filološki fakultet, 196–219.
- Vendrig, Tatjana & Fabian Vendrig en John M. Stienen (2016): Serbian soldiers of World War I who died in the Netherlands. Beograd: Ambasada Holandije.
- Weiss, Thomas, G. (2013): *Humanitarian Business*. Cambridge: Polity Press.
-

Em. Prof. dr. Jelica Novaković-Lopušina / jelica.novakovic@gmail.com

Filologische faculteit van de Universiteit van Belgrado,
Studentski trg 3, Beograd, SRB
ORCID 000-0001-7099-2234

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-SA 4.0 International license terms and conditions (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). This does not apply to works or elements (such as image or photographs) that are used in the work under a contractual license or exception or limitation to relevant rights
